

Csuka Zoltán: Az idő mérlegén

Ha egyszer valaki jó néhány év múlva, sőt talán még később hozzáfog, hogy megírja a századunk első másfél évtizedében született, hányatott életű magyar nemzedék történetét, akkor ebben a monográfiában Csuka Zoltánnak külön fejezetet kell kapnia. Kanyargós — harcokkal, kísértésekkel, csalódásokkal, félsikerekkel teli életünknek, a számos kényszerű újrakezdésnek, a század retteneteit egyszerű emberséggel legyűrő szerénységnek tipikus — és mégsem a szó szürke értelmében „tipikus” példája. Összes versei e parádés gyűjteményének élére Czine Mihály írt a maga tömörségében is sokatmondó előszót. Csodálkozva írja le az első mondatban: „Ötször-hatszor is felfedezték; még mindig keveset tudunk róla.”

Sokoldalú munkásságának, hányatott életének vannak részletei, „szeletei”, amelyek nem kellett és ma sem kell felfedezni: ifjúkorában lázasan, érettebb férfikorában átgondolt megfontolással volt a jugoszláviai, majd általában: a kisebbségi magyar kultúra szervezője. Budapesten a két háború között eltelt korszak második felében kiadott folyóirata, a *Láthatár* fogalomná lett azok számára, akiket tágabb hazánknak a létkérdése: a nemzetiségi kérdés, a szomszédos népek együttélésének problematikája érdekelt. De ki ne ismerné Csuka Zoltánt, a délszláv irodalmak fáradhatatlan tolmácsolóját, aki Njegoš: A hegyek koszorújától kezdve Krležán, Ivo Andrićon, Miloš Crnjanskin keresztül a szlovén, a macedón írókig s a legfiatalabbakig déli szomszédunk számos remekművét, valamint a szlovák népballadákincs legjavát adta mives fordításban a magyar olvasók kezébe? Erdélyi háza mellett megalapította a „Jószomszédság könyvtárát”; ezt a hírlapok is, a rádió hullámai is közzétették. Nem, a szervező, a műfordító, a szomszéd népek barátságáért harcoló Csuka Zoltánt nem kellett és nem kell ma sem „felfedezni”.

Azt is tudtuk róla — legalábbis a magyar vers „vájtfülű” ismerői körében — hogy költő. De azt még mi sem sejtettük, akik úgy véltük, hogy közel állunk hozzá, ami ebből a szép kiállítású, impozáns kötetből válik evidenssé: a líra terén is olyan életművet hagy maga után, amelyet senkinek sem szabad mellőznie, aki meg akarja írni a XX. század magyar költészetének történetét. *Formai* szempontból végigjárja annak a kereken ötven évnek, amelynek termését e kötet magában foglalja, csaknem minden kifejezőmódját: 1919-ben „tizenéves” kezdőként a magyar verselés leg hagyományosabb sorával, a felezős tizenkettőssel kezdi, hogy aztán — a Nyugat költőinek jambikus-trochaikus reminiscenciáin keresztül — a pécsi, az újvidéki „lázasadások” idején áttérjen az avantgarde irányzatok, főleg a nálunk akkor oly divatos expresszionizmus (és — Czine Mihály is említi ezt — részben a „dada” és a szürrealizmus) szabadversére, sőt, itt-ott (még pontokba is szedett) lírai prózájára. *Formai* szempontból valahol a harmincas évek végén, a legszörnyűbb rettenetek idején higgad le: avantgarde korszakának merész képalkotásával meggazdagodva tér vissza a kötött vers fegyelméhez. De semmi esetre sem — egyhangúságához. Csuka Zoltán lírája élete második felében is változatos hanghordozású: a XIX. század nagy magyar ódáira oly jellemző, egymással szabályosan váltakozó ötödféles és ötös jambus

ugyanúgy megtalálható érett férfikorának és az öregemberként is fiatalos költőnek a formavilágában, mint a feszes gondolatrítmussal szabályossá varázsolt szabadvers, mint a népiesen rövid epigrammák, itt-ott a daktilusok és spondeusok is.

De vajon Csuka lírája csak formai szempontból keresztmetszete-e annak, amit a jelzett ötven év alatt végigélnie, végigélnünk adatott? Sok kortársáról mondható el, reá fokozott mértékben érvényes: érzékenyen reagál mindarra, amit a történelem reá kényszerített. S attól kezdve, hogy kimondta: „Kis darab kenyérre könnyet dúsan kenni, / De jó is, beh jó is fiatalnak lenni” — egészen addig, hogy a *Négy korszerű könyörgésben* tisztaságért, csendért, békességért, nyugalomért áhítozik — sokakat megszégyenítő módon változatos lírát produkál ugyanakkor, amikor ebben az egyre változó világra élete minden szakaszában másképpen és másképpen reagáló költőben van — öntudatosan szerény, alázatosan büszke egyéniségére jellemző módon — valami *állandó*. Ez az állandóság ott feszül Csuka szelíd alkatának és a mindenkori embertelenség elleni harcos kiállásnak látszólagos ellentmondásában; igazi *költő* módjára azt is megéneklí a húszas évek elején, hogy „a gyárkürtök csúnyán belekáromkodnak a virradatba”, mint ahogyan meg meri mondani a második világháború idején, hogy a bombázógépeket „olaj és ostobaság” hajtja, majd felemeli szavát az ötvenes évek, sőt korunk embertelenségei ellen is: a vietnami nép szenvedéseit éppen úgy megsiratja, mint Kennedyt vagy Martin Luther Kinget s szomszédainkhoz szólva így énekel *Az üzenő Ady* című versében:

...mostan fizetjük a meg nem tanult leckét,
egy földön élő kicsiny nemzetek,
rossz századokért bizony meglakolva
mert nem volt bennünk igaz szeretet.

*Költők e tájon, magyarok és szlávok,
románok és ti mind a többiek,
ha százszor is bolondnak mond a fáma,
bátran és tisztán így énekeljetek.*

De nemcsak a békességre vágyás és a harcos kiállás feszültsége teremt Csuka lírájában *harmóniát*. Ugy tud környezetének és saját bensejének minden problémájára reagálni, hogy egyszerre fogja át egész világunk, az emberiség makrokozmoszát és azt a mikrokozmoszt, amely körülveszi: apja emléke, édesanyja halála éppen úgy korunk „általános emberi” kérdésévé válik nála, mint hitveséhez szóló számos, forró szeretettől áthatott, intim verse. Fantáziája nem egyszer öleli át szűkebb hazánktól kezdve a Tűzföldre az egész világot, vagy például a *Grádicok énekében* az emberiség történetének szinte valamennyi mártíriumát; ugyanakkor élete legnehezebb öt éve után szelíd megnyugvással — s mégis hittel! — tudja leírni, diófájához szólván:

*Évre év tűnt, messze jártam,
emberségből próbát álltam
s mostan halkan, csendesén,
meghajtom deres fejem.*

Csuka, a lírikus — két ízben jó epikus költeményt is adott olvasói kezébe: a *Piros pünkösöd Pécs* és a *Porrátörött élet* eseménysora viszont nemcsak buzdít, hanem lázít is a harcra. S ha fentebb már szóltunk Csukával kapcsolatban arról, hogyan ötvöződnek össze költészetében az egymásnak látszólag legellentmondóbb elemek harmóniává, hadd hangsúlyozzuk még azt is, hogy nála a Tanácsköztársaság emléke, az imperializmus ellen hirdetett harc és a biblikusság sincs ellentmondásban. Csuka nem azt gyűlöli, ami az élet felszínén hadakozik egymással, hanem csak — és csakis azt — ami ostobán önző, embertelen és aljas. Ebből a szempontból az egymást váltó nemzedékeknek hosszú ideig útmutatója lehet.

Bizonyos, hogy — mint minden költőében — az ő művében is számos reminiszcenciát lehet felfedezni. Fiatal korának lírájával kapcsolatban már említettük az avantgarde irányzatok hatását; az előbb idézett négy sor Arany: *Kapcsos könyvének* nem egy darabjára emlékeztet, a negyvenes években írt *Palicsi őszből* pedig Verlaine hangulata árad. Erdemes-e — a mikrofilológiának bizonyos fokig költészetellenes módszerével — kinyomozni a világirodalomnak valamennyi költőjét, akire Csukának, századunk magyar költőjének, akarva-akaratlan reagálnia kellett? Meg lehetne kísérlni, persze, hogy meg lehetne. Meddő kísérlet volna. Csuka költészete így, együtt s önmagában századunk legnehezebb öt évtizedének szép, mert igazán művészi, mert alkotójának egyéniségét jól kifejező dokumentuma. (*Magvető, 1977.*)

SZIKLAY LÁSZLÓ

Csontos Vilmos: Dalol a föld

Csontos Vilmos hetvenéves. A mai csehszlovákiai magyar irodalomban ő az egyetlen olyan lírikus, akinek már a második világháború előtt kötetei jelentek meg (*Magyar ugaron, 1932; Üzent a föld, 1934* — Agárdy Zsigmonddal és Sass Jánossal együtt —; *Üzentek értem, 1936; Tovább kell menni, 1941*). Költői pályája a húszas évek legvégén indult, a magyarországi népi írói mozgalom szerveződésével egy időben jelentek meg első versei. Autodidakta, miként a magyar irodalomban Sinka István, Szabó Pál, Veres Péter és mások, a csehszlovákiai magyar irodalom népi vonulatában pedig a paraszt-prózaíró Sellyei József, s a munkás származású Dömötör Teréz, Háber Zoltán és Szabó Béla. Népi lírikus, a paraszti sorból küzdötte fel magát az asztalos mesterségig, s egész életében falusi közösségben élt, asztalosként, szövetkezeti tagként dolgozott. Önéletrajza (*Gyalogút, 1972*) is pontosan érzékelteti költészetének alapvető dilemmáját: a csendes lobogás vállalását, s ennek ütközését azzal a fájdalommal, amit a kicsiség tudata teremt. Népi líra a Csontosé, de nem találjuk meg benne a népi írók lírájára jellemző poétikai jegyeket, inkább tematikai rokonságot észlelünk. A szegénységről, a napról napra tengődő bizonytalan élet keserveiről, az asztalosműhely poros, fojtó levegőjéről szóló költeményei Petőfi erős hatását mutatják. Ezek a versek leírással indulnak, az utolsó strófában általában líraiság nélküli, rigmus- vagy frázisszerű, lelkesedő-reménykedő befejezéssel zárulnak, a gyalu „egy szebb holnapért sikolt”, s bár a költő szemfedőjét a nyomor szövögeti, mégis harcos kiáltást hallat: „bajtárs, csatára!” (*Üres a műhely, Nekem sokat kell küzdenem*). A harmincas évek közepén szembetűnően Adyt utánozza Csontos Vilmos. Versei megtelnek sejtelmekkel, adys kifejezésekkel: „szép álmódások” üzentek a költőért s neki el kellett jönnie (*Üzentek értem*), szerelmét megálmodta „jönak” s eljött „bús valónak, Fájdalmas csóknak” (*Megálmodtalak*), Ady erős követése gyakran hoz képzavaroakat, máskor az Ady által gyakran használt stilisztikai elemek (például az ismétlés) átvétele slágerízű verseket szül Csontos tollán (*Csak egyszer van*). Nemcsak az egyes motívumokat (titok, fehérség, csók, szem, nézés stb.) veszi át Adytól, hanem olykor egy-egy Ady-vers közvetlen imitációját írja meg (*Az Cceán felé, Nézlek*). Csontos Vilmos magányosan kereső, s önmagára nem találó korszaka a harmincas évek legvégén, negyvenes évek elején zárul le, amikor személyesen megismerkedik a magyarországi népi írói mozgalom tagjaival. Olvasta Sinka, Erdélyi verseit a *Szabad Szóban* s a *Kelet Népében*, a parasztírók művei tették nyugtalanná, s érezte, hogy „tovább kell menni”, saját hangjára kell találnia, s ezt csak személyes élményeinek vállalása, leírása teremtheti meg. Különösen Sinka István volt rá nagy hatással.